

*Колеснік Тетяна Євгеніївна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри державно-правових дисциплін
та міжнародного права
Державного біотехнологічного університету*

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ПРОСВІТИ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК НА БУДЕННУ ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ

У статті охарактеризовано соціальну функцію юридичних клінік, що полягає у формуванні правової культури суспільства, одним із основних елементів якої є правосвідомість, за допомогою заходів правової освіти. Наголошено, що разом із виникненням, розвитком держави і права відбувається поступове становлення людської правосвідомості. Акцентовано, що будь-які питання реформування суспільства, зміни у внутрішньому житті держави, її участь у міжнародних відносинах, на нашу думку, слід розглядати крізь призму правосвідомості окремої особи та суспільства в цілому. Проаналізовано основні підходи до розуміння поняття «правосвідомість». Зроблено висновок, що правосвідомість означає знання про право, ціннісні та ідеологічні правові принципи, психоемоційні складові та вольові правові настанови, традиції у праві, інституційні форми, що необхідні суспільству та окремій людині (особі) для досягнення певних правових цілей. Наведено різні класифікації видів правосвідомості. Аргументовано, що правопросвітницька діяльність юридичних клінік формує буденну правосвідомість, тобто сукупність знань, ідей, ідеологічних і психологічних якостей окремої людини та громадянського суспільства в цілому відносно чинного права, правової системи та бажаної поведінки. Окрему увагу присвячено видам правопросвітницьких заходів у межах співпраці із різними органами та установами.

Ключові слова: *правова освіта, юридична клініка, правосвідомість, правопросвітні заходи, правова соціалізація.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства зростають вимоги до питань правової просвіти кожного, що, зі свого боку, спонукає до пошуку нових форм як з боку держави, так і з боку суспільства. Слід констатувати, що у суспільства завжди є потреба у підсиленні цілеспрямованої діяльності уповноважених державних органів щодо систематичного впливу на поведінку і свідомість людини задля формування позитивних поглядів, ціннісних орієнтацій, які забезпечують виконання правових норм. З огляду на наведене, питання участі студентів-консультантів юридичних клінік у процесі правової просвіти окремої людини та населення в цілому є досить актуальними.

Проведення заходів з правової просвіти населення є одним із основних завдань юридичної клініки, що визначені у Стандартах діяльності юридичних клінік України, метою розроблення і впровадження яких є забезпечення уніфікованої моделі організаційної структури юридичної клініки, єдиних підходів до організації діяльності юридичної клініки та її персоналу, навчального процесу з метою підготовки студентів до практичної діяльності тощо [1]. Метою правової

просвіти є набуття студентами-консультантами юридичних клінік професійних юридичних навичок шляхом безпосереднього здійснення заходів з формування правової культури осіб, їх правосвідомості. До правопросвітньої діяльності юридичних клінік ставляться певні вимоги: по-перше, до підготовки матеріалів, проведення традиційних форм безпосередньої роботи з аудиторією (актуальність тематики; наявність діалогу та дискусії під час заняття; практичні приклади); по-друге, до якісного проведення занять – формування навчальної програми, компетентної команди, вибір технічних засобів; по-третє, до забезпечення ресурсною базою організаційних потреб юридичної клініки; до документального забезпечення правопросвітньої роботи (планово-звітні документи, навчально-методичні матеріали правопросвітніх занять). Безумовно, всі заходи з правової просвіти студентами-консультантами проводяться під контролем та за участі викладача юридичної клініки.

Під час правопросвітницьких заходів відбувається становлення правосвідомості людей шляхом надання студентами-консультантами юридичних клінік знань про право, уявлень про право та правові явища, необхідного ставлення до права та правових явищ звичайними людьми, повсякденна діяльність яких не пов'язана із правом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правопросвітньої діяльності юридичних клінік досліджувалися такими науковцями: А. О. Галай, С. К. Гречанюк, Ш. Б. Давлатов, В. М. Кравчук, М. О. Нікуліна, А. О. Поляков, Є. Ю. Соболев та інші. Загальній характеристиці правопросвітницької роботи, засобам впровадження правопросвітницьких заходів у діяльності юридичної клініки присвячено роботи Ш. Б. Давлатова, М. О. Нікуліної. «Street law» від юридичних клінік як ефективна програма неформальної правничої освіти для підлітків розглядалось науковцями А. О. Галай, С. К. Гречанюк, Є. Ю. Соболев, С. О. Шатрава. Проте наведені дослідження у сфері правопросвітньої діяльності юридичних клінік не вичерпують вказаної проблематики, оскільки залишається осторонь розгляд правопросвітньої діяльності через категорії «правова соціалізація», «правосвідомість». Наведене свідчить про актуальність теми цього дослідження, що й зумовило її вибір.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення механізму впливу правопросвітницької діяльності юридичних клінік на буденну правосвідомість людини.

Виклад основного матеріалу. Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» від 03.08.2006 № 592 [2] ректорам вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від форм власності і підпорядкування, доручено забезпечити створення юридичних клінік та їх функціонування.

Разом із навчальною функцією, юридичні клініки виконують соціальну. Соціальна функція полягає не лише у забезпеченні доступу громадян до правової допомоги, а й у формуванні правової культури суспільства, одним із основних елементів якої є правосвідомість, саме за допомогою заходів правової освіти. Соціальна місія юридичних клінік має бути спрямована на постійний розвиток правосвідомості кожного члена суспільства та суспільства загалом, формування ціннісної правосвідомості з дитинства, в центрі якої стоїть людина та її права [3].

За допомогою правопросвітньої діяльності студенти-консультанти юридичних клінік формують правову свідомість індивіда, що відображає правову дійсність. Через аналіз правосвідомості стає можливим пізнання того, як окремі члени суспільства ставляться до права, чи визнають закріплені в ньому цінності, відповідно можна побачити, у який спосіб право функціонує в суспільстві.

Правосвідомість має тісний зв'язок із правом. Слід констатувати: якщо право розглядати як інтелектуально-вольовий регулятор людської поведінки, то його функціонування повинно бути опосередковане свідомістю і волею людей. Разом із виникненням, розвитком держави і права відбувається поступове становлення людської правосвідомості.

Будь-які питання реформування суспільства, зміни у внутрішньому житті держави, її участь у міжнародних відносинах, на нашу думку, слід розглядати крізь призму правосвідомості окремої особи та суспільства в цілому. Слід констатувати, що між характером, інтенсивністю державних перетворень та рівнем правосвідомості суспільства існує внутрішній взаємозв'язок: чим вищим є рівень правосвідомості суспільства, тим ефективнішою є діяльність органів публічної влади, впровадження міжнародних стандартів, в тому числі забезпечення прав людини, дотримання законності та правопорядку у державі [4, с. 77].

На думку О. М. Джузи, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальського, С. М. Корецького, правосвідомість виникає та розвивається під час правової соціалізації, зокрема вступу особи в систему правовідносин, накопичення правових знань щодо усіх елементів правової системи, реалізації правових норм на практиці; формування системи цінностей (ідей) права; формування поведінки, що відповідає правовим нормам [5, с. 124].

Поширеною серед вчених є думка, що правосвідомість слід розглядати як спільну свідомість, що відображає правову дійсність у формі правових знань і оціночного ставлення до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права [6].

Г. П. Клімова вважає, що правосвідомість є сукупністю правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що виражають ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства в цілому до права, до поведінки людей у галузі правового ре-

гулювання. Вона має складну внутрішню структуру і сенсовірний характер, тому дає змогу більш повно та об'єктивно пізнати й зрозуміти правову дійсність [7].

Н. Волковицька в основу визначення елементів правової свідомості вкладає три аспекти її аналізу: загальне сприйняття права; оцінка права і правової дійсності; вольове вираження ставлення до права, що відповідають трьом елементам правової свідомості – правова онтологія, правова аксіологія та правова праксеологія [8, с. 34].

Підсумовуючи, слід зазначити, що правосвідомість є сукупністю певних якостей, характеристик, які властиві правовим процесам і явищам. Вона поєднує знання про право, ціннісні та ідеологічні правові принципи, психоемоційні складові та вольові правові настанови, традиції у праві, інституційні форми, що необхідні суспільству та окремії людині (особі) для досягнення певних правових цілей.

У юридичній літературі правосвідомість, її різні прояви класифікуються за різними критеріями: буденна, професійна, наукова; повсякденна, практична, теоретична; індивідуальна, групова, суспільна; компетентна [4, с. 84–85]. Предметом нашого дослідження є буденна правосвідомість, тобто сукупність знань, ідей, ідеологічних і психологічних якостей окремої людини, громадянського суспільства в цілому, відносно діючого права, правової системи та бажаної поведінки.

Правопросвітня діяльність юридичних клінік сприяє розумінню людиною, суспільством сутності права, розвитку особистого ставлення до цінностей права та необхідності дотримання правових норм у повсякденному житті, а також у забезпеченні «людського виміру» права та правової системи, ефективного та постійного відтворення їх гуманістичної природи та призначення. З огляду на це важливим напрямом у розвитку України як правової держави з розвинутим громадянським суспільством є розвиток правової свідомості кожного члена суспільства [9, с. 64].

Становлення правосвідомості суспільства здійснюється на всіх рівнях, охоплюючи різні суб'єкти права – від індивідуума до мікро- та макрогруп. Особливого значення набуває цей процес в умовах формування правової держави та громадянського суспільства, а успіх у вирішенні цього завдання залежить від рівня юридичної освіти та впливу юридичної науки на суспільні процеси й різноманітні сфери життєдіяльності людини, від традиційних норм, зафіксованих у громадській правосвідомості, тощо [10, с. 48].

Впровадження юридичної клінічної освіти у навчальний процес супроводжується інтеграцією навчальних закладів у соціум. Тому закономірно, що діяльність юридичних клінік передбачає співпрацю, яка може відбуватися у найрізно-

манітніших напрямках, найрізноманітнішими способами і з різними особами для проведення правової просвіти населення. Сьогодні вже склалася певна система взаємодії юридичних клінік між собою, з державними та громадськими організаціями, міжнародними інституціями тощо [11]. Проводячи правопросвітницькі заходи, юридичні клініки в особі студентів-консультантів співпрацюють з різними органами публічної влади, державними та приватними установами (навчальними закладами, іншими юридичними клініками) та організаціями (громадськими та міжнародними організаціями), зокрема й засобами масової інформації.

Наприклад, у співпраці з органами публічної влади у газетах, журналах публікуються матеріали юридичної клініки щодо загальної правової інформації, актуальних практичних ситуацій, юридичних консультацій тощо. Така ж роль відводиться і засобам масової інформації загалом. Завдяки проведенню тематичних прес-конференцій, інформаційних пакетів для преси, інтерв'ю на радіо і телебаченні також здійснюється правопросвітницька діяльність юридичних клінік. Не є винятком проведення вказаних заходів із запрошенням адвокатів, суддів, представників правоохоронних органів з метою ознайомлення пересічних громадян актуальними змінами у законодавстві, роз'яснення законодавства тощо. Окремим інформаційним каналом щодо правопросвітницької діяльності юридичної клініки є власний сайт, на якому розміщуються правова інформація щодо правопросвітницьких заходів, зразків процесуальних документів, занять із «Практичного права», посилання на офіційні сайти органів влади та законодавство, актуальні новини тощо.

Під час безпосередньої роботи студентів-консультантів з групами осіб у межах традиційних (лекція, семінар, групова бесіда) та інноваційних форм (інтерактивне заняття, тренінг) можна побачити ставлення громадян та соціальних груп до чинних норм права, законодавства та правових явищ; рівень усвідомлення потреби у загальнозначущих правилах поведінки (норм права), що встановлюються державою; оцінку кожного щодо справедливості норм права та наявного правового порядку. Через правосвідомість громадян, суспільства в цілому відбивається стан правових відносин у державі та тенденції їх змін.

Студенти-консультанти юридичних клінік під час правоосвідньої діяльності надають загальні, базові правові знання, необхідні кожній людині, зокрема щодо прав, свобод і інтересів людини і громадянина, регламентованих у національному законодавстві держави та міжнародних актах; механізму держави; правомірної поведінки; законності та правопорядку. Від ступеня засвоєння цих знань залежить їх рівень правосвідомості та правової активності. Під час таких заходів людина має осмислити цінність права у сфері суспільних відносин; знати про вплив права на повсякденне життя; розуміти зміст права та закономірності правових явищ, уміти витлумачити ті чи інші положення нормативно-

правового акту; уміти використовувати у буденній діяльності набуті правові знання для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів; уміти поводитися в складних правових ситуаціях.

Розроблення системи правових просвітницьких заходів допомагає формувати у суспільстві стійку повагу до закону; підвищувати рівень правової обізнаності та юридичної грамотності; мотивувати до законослухняної поведінки як провідної моделі соціальної поведінки особи у суспільстві; удосконалити юридичну техніку з метою забезпечення зрозумілості офіційного та неофіційного тлумачення нормативних актів; використовувати сучасні засоби інформування суспільства про державну правову політику, національне законодавство та акти міжнародного права; створювати навчальні радіомовні та телевізійні канали, друковані видання із запровадженням відповідних рубрик для надання правової інформації; координувати діяльність органів публічної влади, державних та приватних установ, організацій, громадських об'єднань, засобів масової інформації у сфері правоосвітньої діяльності.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що основним завданням правової просвіти населення юридичними клініками є становлення буденної правосвідомості – усвідомлення людьми цінностей права, знання своїх прав і свобод та уміння їх захистити. Правосвідомість, по-перше, відображається у правових категоріях, ідеях, почуттях та поглядах людей на правову дійсність, по-друге, спрямовує людей як суб'єктів права на певні зміни в правовому середовищі.

Буденна правосвідомість є характерною для кожної людини, оскільки вона знає про існування права, норм права, правових явищ та має певне ставлення до них. Навіть буденна правосвідомість впливає на державотвірні процеси, формування правової держави, реалізацію, охорону та захист права кожною людиною.

Завдяки підвищенню рівня правосвідомості кожна людина, суспільство, з одного боку – усвідомлюють потребу в загально значущих правилах поведінки (нормах права), які мають встановлюватися державою, цінність права для формування правової, соціальної та демократичної держави, з іншого – роблять оцінку справедливості (чи несправедливості) чинного правопорядку, перспектив подальшого розвитку права в державі, її правотворчої та правозастосовної діяльності.

Список використаних джерел

1. Стандарти діяльності юридичних клінік України: Всеукраїнський З'їзд Асоціації юридичних клінік України від 19.06.2014. Протокол № 2. URL: <http://surl.li/cfmeu>
2. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>

3. Ківалов С. В. Стратегічні напрями реформування інституту освіти в Україні. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (керівник авт. кол.), Л. І. Кормич (ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) та ін.; ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса, 2009. Вип. 36. С. 3–9.
4. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.
5. Соціологія права: навч. посіб. / О. М. Джу́жа, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальський, С. М. Корецький та ін.; за заг. ред. О. М. Джу́жи. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 288 с.
6. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект) / В. М. Коробка, В. В. Пашутін; Донец. ін-т внутр. справ. Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. 124 с.
7. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 35–42. URL: <http://surl.li/fvpjrh>
8. Волковицька Н. Онтологічний та аксіологічний елементи у сучасній правовій свідомості. *Юридична Україна*. 2010. № 3. С. 33–38.
9. Завальнюк В. В. Антропологічне осягнення правової реальності: юриспруденція на перетині епох: монографія; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юридична література, 2012. 206 с.
10. Кормич Л. І. Правова освіта і правова культура: проблеми сучасного українського суспільства. *Юридична освіта і правова держава*: зб. наук. праць / за ред. С. Ківалова. Одеса, 1997. С. 47–54.
11. Взаємодія юридичної клініки з суб'єктами суспільних відносин щодо забезпечення матеріальними ресурсами діяльності юридичних клінік. URL: <https://infopedia.su/4x2bbe.html>

References

1. Standarty diialnosti yurydychnykh klinik Ukrainy: Vseukrainskyi Zizd Asotsiatsii yurydychnykh klinik Ukrainy vid 19.06.2014 № 2. URL: <http://surl.li/cfmey> (data vidviduvannia 31.03.2023).
2. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (data vidviduvannia 31.03.2023).
3. Kivalov, S. V. (2009). Stratehichni napriamy reformuvannia instytutu osvity v Ukrainy. *Aktualni problemy polityky*: zb. nauk. pr. / redkol.: S. V. Kivalov (kerivnyk avt. kol.), L. I. Kormych (red.), M. A. Polovyi (vidp. sekr.) ta in.; ONIuA, Pivdenno ukr. tsentr hender. problem. Odessa, № 36. S. 3–9.
4. Lodzhuk, M. T. (2015). Yurydychni kliniky v Ukraini: osvita ta pravova dopomoha: monohrafiia. Odessa: Feniks, 328 s.
5. Dzhuzha O. M., Kyrychenko I. H., Kovalskiy V. S., Koretskyi S. M. et al. O. M. Dzhuzhy (Ed.). (2004). *Sotsiologhiia prava: navch. posib.*; Kyiv: Yurinkom Inter.
6. Korobka V. M., Pashutin V. V. (2002). Suchasna pravosvidomist slidchykh (teoretyko-sotsiologichnyi aspekt) / Donetsk. in-t vnutr. sprav. Donetsk: DIVS MVS Ukrainy, 124 s.
7. Klimova, H. P. (2012). Pravosvidomist: do teorii pytannia. *Aktualni pytannia innovatsiinoho rozvytku*. 2. S. 35–42. URL: <http://surl.li/fvpjrh> (data vidviduvannia 31.03.2023).
8. Volkovytska, N. (2010). Ontologichnyi ta aksiologichnyi elementy u suchasni pravovii svidomosti. *Yurydychna Ukraina*. 3. S. 33–38.
9. Zavalniuk, V. V. (2012). Antropologichne osiahnennia pravovoi realnosti: yurysprudentsiia na peretyni epokh: monohrafiia; Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.». Odessa: Yurydychna literatura.

10. Kormych, L. I. (1997). Pravova osvita i pravova kultura: problemy suchasnoho ukrainskoho suspilstva. *Yurydychna osvita i pravova derzhava*: zb. nauk. prats / za red. S. Kivalova. Odesa, S. 47–54.
11. Vzaïemodiïa yurydychnoi kliniky z subïektamy suspilnykh vidnosyn shchodo zabezpechennia materialnymy resursamy diïalnosti yurydychnykh klinik. URL: <https://infopedia.su/4x2bbe.html> (data vidviduvannia 31.03.2023).

Tetiana Koliesnik. Influence of law education of legal clinics on person's everyday legal awareness

The author of the article has characterized the social function of legal clinics, which consists in the formation of society's legal culture with the help of legal education means, where one of the main elements is legal awareness. It has been stated that the gradual formation of human legal awareness takes place together with the emergence and development of the state and law. It has been emphasized that any issues of reforming society, changes in the state's internal life, its participation in international relations, in our opinion, should be considered through the prism of legal awareness of an individual and society in the whole.

The main approaches to understanding the concept of «legal awareness» have been analyzed. It has been concluded that legal awareness means knowledge about law, valuable and ideological legal principles, psycho-emotional components and volitional legal guidelines, traditions in law, institutional forms that are necessary for society and a person (individual) to achieve certain legal goals.

The author has provided different classifications of legal awareness types. It has been argued that legal educational activity of legal clinics forms everyday legal awareness, i.e. a set of knowledge, ideas, ideological and psychological qualities of an individual, civil society in the whole, in regard to the current law, legal system and desired behavior.

Particular attention has been paid to the types of legal educational activities within the framework of cooperation with various authorities and institutions. In particular, materials of legal clinics on general legal information, current practical situations, legal consultations, etc. are published in the newspapers and magazines of such authorities within the cooperation with public authorities and performance of joint tasks. The same role is assigned to mass media in general. Legal educational activities of legal clinics are also carried out due to the conduction of thematic press conferences, information packages for mass media, interviews on radio and television. The specified events are also held by inviting lawyers, judges, representatives of law enforcement agencies in order to acquaint ordinary citizens with current amendments in legislation, clarification of legislation, etc.

Keywords: *legal education, legal clinic, legal awareness, legal educational activities, legal socialization.*